

РЕЖИСЕРСЬКА ТВОРЧІСТЬ ІВАНА КАВАЛЕРІДЗЕ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКУ ХУДОЖНЮ КУЛЬТУРУ. МАЙСТЕР І МУЗИ

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. в українському кінематографі дедалі гучніше почала заявляти про себе нова модерністська течія, що сформувалася у співпраці режисера Л. Курбаса з письменниками М. Йогансеном та Ю. Яновським. Особливу роль у становленні українського кіномистецтва відіграли фільми Д. Вертова, О. Довженка.

Самобутні шляхи долав у кіно талановитий скульптор, сценарист, кінорежисер, драматург та прозаїк, і в кожній галузі — художник-мислитель, оригінальний творець, народний артист України Іван Петрович Кавалерідзе (1887—1978).

Мистецтвознавці називають його українським Мікеланджело ХХ ст. Олесь Гончар порівнював Івана Кавалерідзе з титанами Відродження і писав: «Замість тоталітарних пам'ятників зійдуть на п'єдестали справжні художні шедеври, що їх свого часу пропонували Олександр Архипенко та Іван Кавалерідзе».

Кавалерідзе одним з перших в українському кіномистецтві звернувся до історичних фільмів. Йому належать перші радянські кіноопери. Він зняв перший український звуковий художній фільм. Його творчі пошуки залишили слід не тільки у духовній культурі українського народу, а й завоювали право життя в культурі всього світу.

В дослідженнях С. Зінич, Л. Донець, Н. Капельгородської, О. Мусієнко, Т. Медведева, В. Слободян, В. Тримбача, Ю. Шлапака та інших розкривається його багатогранна особистість. Але завжди в цих роботах виникає проблема: як поєднати в одній оповіді багатогранність таланту Майстра. Як правило, забувають сказати про відому істину (психологічний аспект) — художнику, щоб створити справжній твір — треба хотати. Хотати жінку, природу, життя. Оновлювати організм. А життя справжнього чоловіка, це, в першу чергу, жінка.

По материнській лінії І. Кавалерідзе відносився до славного козацького роду Кухаренко. Цим пишався і завжди вважав себе українцем, хоча і говорив, що в ньому тече ложка грузинської крові. Своє прізвище він успадкував від свого діда Васо, якого хлопцем, разом з іншими полоненими, у середині ХІХ ст. привіз до України із Кавказу і зробив своїми кріпаками генерал Ладинський. Полонені кавказці підозрювалися у співчутті до Шаміля.

Вранці 14 квітня 1887 р. поблизу міста Ромни на хуторі Ладанського в колишній Полтавській губернії (нині село Новопетрівка на Сумщині), на обійсті Петра Кавалерідзе і Килини Кухаренко зібралися сусіди — українські селяни Цинарідзе, Чоні, Орбельяні, Мазаракі, щоб привітати їх з народженням сина Івана. Хлопчику пророкували щасливе життя, бажали стати священником або волосним писарем. Лише рідна тітка, у якої чоловік був художником, сумно мовила: нехай буде ким завгодно, аби не художником...

Але доля вирішила, щоб Іван Кавалерідзе прожив велике творче життя й залишив помітний слід в українській культурі як видатний художник-скульптор, талановитий режисер кіно й театру та драматург.

Його дитинство минало в селі Талалаївці (тепер — Сильченкове на Чернігівщині), де він навчався у початковій земській школі. 1899 р., після трьох років навчання, його забрав до Києва дядько, художник і археолог, хранитель скіфського відділу Київського археологічного музею Сергій Мазаракі. Він добре знав І. Репіна, приятелював з А. Куїнджі, в його домі часто бували артисти Київського оперного театру, художники С. Васильківський, Ф. Красицький, П. Мартинович, С. Світославський, І. Селезньов, О. Сластьон, І. Труш. Творча атмосфера в домі С. Мазаракі сприяла формуванню смаків і творчих захоплень юнака. У Києві Кавалерідзе спочатку понад шість років навчався у приватній гімназії Валькера, яку змушений був залишити через переслідування поліцією за участь у студентських заворушеннях 1905 р.

1906 р. Кавалерідзе вступає до Київського художнього училища в клас архітектури, потім переходить у клас ліплення скульптора Ф. Балавенського.

Щоб добути кошти на прожиття та навчання в училищі, Кавалерідзе вчорами працює статистом у Київській опері. Тут він одержує і майстерню. З цього періоду починається його захоплення театром...

У 1909 р. під час гастролей Федора Шаляпіна в Києві скульптор ліпить з натури його гіпсове погруддя, а також два варіанти пам'ятника Т. Шевченка для Києва.

В житті юнака жінки з'являються рано. Роботу скульптора не уявити без натурниць. Але виникають роздуми: як сприймати оголену натуру? Чи як платонічну натхненницю мистецького твору, чи нуртуючу жіночу плоть. Він переконув себе, що жінка це — натура, а не плоть. А він — творець!

Але Іван мріяв про жінку, яка б вгамувала протиріччя, звела воєдино душу і плоть, і була музую не тільки в творчості, але й в земному житті...

І він зустрів її... Яюсь, повертаючись з Києва на канікули до батька, в поїзді Іван кинув оком на симпатичну гімназисточку. Пізніше він згадував: «Слово за словом — подружилися, а в лісочку — полюбилися, тай швидко одружилися... А далі — суцільна проза...». Спочатку вони жили в Ромнах. У молодого подружжя народилися донечка та син. Кавалерідзе мріє вчитися у Петербурзькій Академії мистецтв. І від'їжджає до Петербурга сам.

Його дружина Вікторія виявилась типовою провінціалкою, яка не дуже переймалася творчістю чоловіка, не мала бажання виїжджати з насидженого місця. Та й її батькам був не до вподоби бідний зять-студент, та ще й художник.

У 1909–1910 рр. Кавалерідзе навчається у Петербурзькій Академії мистецтв.

В 1910 р. Іван Кавалерідзе стажується у Парижі в майстерні відомого скульптора Н. Аронсона. Кавалерідзе знайомиться з багатьма діячами культури Франції, відвідує майстерню славетного скульптора О. Родена.

Але через кілька місяців бурхливого паризького життя він раптом занудгував за дружиною і повернувся на Батьківщину. У Києві його дядько Сергій Мазаракі повідомив, що через чотири дні закінчується конкурс на пам'ятник княгині Ользі й племінник зобов'язаний прийняти в ньому участь... Після чотирьох безсонних ночей проект був готовий. На серйозному конкурсі, оголошеному Військово-історичним товариством, до якого був причетний сам цар, 24-літній юнак зайняв перше місце.

У авторському проекті Ольга була зображена з мечем і мала досить войовничий вигляд. Митрополит Флавіан зажадав забрати меч і покласти праву руку

на груди, де, на його думку, мав бути хрест. «Меч я відкинув, — згадував Кавалерідзе, — хрест одягнув, руку поклав на груди, але ліва рука затисла міцно в кулаку кінець плаща, і уся фігура як і раніше зберігала войовничість і властиву княгині владність».

За задумом автора, фігури пам'ятника повинні були відлитися з бронзи, але і тоді грошей не вистачало. Вирішили побудувати тимчасовий пам'ятник зі світлого залізобетону з додаванням мармурової крихти. Пам'ятник саяв білізною і важко було розпізнати, що він не з чистого мармуру.

Володимирський проїзд з'єднує дві площі — Михайлівську і Софіївську. Цю коротку Київську магістраль можна назвати самою довгою дорогою до істини і духовності, адже вона поєднує архітектурні ансамблі двох унікальних святинь — Михайлівського Золотоверхого і Свят-Софіївського монастирів. Саме уздовж цієї вулиці в 1909 р. було прийняте рішення відтворити «Історичний шлях», тобто прокласти грандіозну алею, яка б складалася з пам'ятників видатним діячам вітчизняної історії — князю Олегу, княгині Ользі, Святославу, Володимирі Великому, Ярославу Мудрому, Нестору Літописцю... «Первістком» цього гігантського проекту став пам'ятник княгині Ользі, апостолу Андрію Первозванному, рівноапостольним Кирилові і Мефодію. Офіційне відкриття відбулося 4 вересня 1911 р.

І раптом крутий поворот у бік кінематографу. Того ж року Кавалерідзе запросили працювати на московське відділення кіностудії «Тіман і Рейнгард» скульптором-декоратором і гримером. Він мав намір виїхати до Москви з родиною. Дружина відмовилась: «Я не поїду з тобою. Батько мені знайшов більш достойну партію — бухгалтера з банку... Я вийду за нього заміж...» Так несподівано розірвалися перші подружні стосунки, і Кавалерідзе знову став вільним.

У Москві він працює з відомими на той час режисерами німого кіно Яковом Протазановим і Володимиром Гардіним.

В своїй ігровій картині «Відхід великого старця» Протазанов один із перших спробував поєднати документальні кадри прогулянки Ясною Полянною Лева Толстого з грую актора. Кавалерідзе створює грим Лева Толстого. Переглянувши фільм, навіть близькі родичі не могли відрізнити де справжній письменник, а де в кадрі актор.

З 1911 по 1915 рр. Кавалерідзе створює скульптури «Святослав у бою», «Борис Годунов», «Хокейст», портрети Я. Протазанова, О. Волкова, О. Пушкіна, М. Гоголя, М. Мусоргського та інші.

У 1915 р. під час Першої світової війни Кавалерідзе був мобілізований у діючу армію.

У 1917 р. Кавалерідзе командує батальйоном народної армії України і за дорученням Тимчасового уряду їде на Всеукраїнський військовий з'їзд, скликаний Центральною Радою в Києві. Довідавшись, що Кавалерідзе — художник, Симон Петлюра порадив йому виїхати в Ромни і зайнятися творчістю. Там незабаром відкривається пам'ятник Т. Шевченку і жертвам революції (пізніше це буде звучати як «герої революції»).

А у 1918 р. вітер революції заніс його знову в затишне місто Ромни, де жила його колишня дружина. Але вороття назад немає. Вікторія — заміжня дама. А Іван — «вільний художник».

В Ромнах Кавалерідзе працює у відділі народівити, викладачем малювання в школах, засновує повітовий театр і ставить «Наталку Полтавку», «Запорожець за Дунаєм», «Лісову пісню».

Кажуть, що немає загадки таланту. Є одвічна загадка любові. Без неї не існує світ. В театральному колективі Кавалерідзе з'являється нова муза. Це було друге велике кохання Івана — Ніна Йосипівна Калиновська. Він пропонує їй руку й серце. Вони одружуються. Ніна дарує йому доньку — молодшу Ніну, яку під час окупації Харкова фашисти закатували.

У 1923 р. у тодішній столиці України Харкові оголосили конкурс проєктів на пам'ятник знаменитому революціонеру Артему. Брати участь у спорудженні першого радянського монумента в Донбасі зголосилося 83 скульптори. Першу премію не дали нікому, а другу одержав 36-літній Іван Кавалерідзе.

За задумом скульптора-новатора 15-метрова статуя революціонера повинна була стати втіленням нової епохи. Монумент він назвав «Слава праці». В образному для пам'ятника матеріалі, залізо символізувало силу, а бетон — стійкість.

Для роботи над пам'ятником він переїздить до Харкова і влаштовується художником у видавництво «Комуніст». Тут йому виділили під житло крихітну кімнату, у якій раніше жив Павло Тичина. Кавалерідзе згадував, як приходилося спати на купі газетного паперу і працювати в пальто при температурі 4 градуси. Кожного ранку, по дорозі на роботу, до нього заходив голова Раднаркому Влас Чубар, а раз у тиждень — Петровський. Їм скульптор не скаржився, а дружині у Ромни він писав: «Зарплату затримують. Фігуру закінчую; сил немає. Повторюється торішня історія: півгодини працюю — годину лежу».

Для того, щоб звести кінці з кінцями скульптор влаштовується завідувачем художньо-скульптурної майстерні при Центральній комісії допомоги дітям. Під його керівництвом сироти, вчорашні безпритульні, освоювали ази мистецтва і заробляли на життя ліпленням предметів домашнього побуту: попільниці, чорнильниці, прес-пап'є. Ці підлітки охоче допомагали йому будувати каркаси створюваних пам'ятників.

Згодом до Харкова переїздить дружина... Життя налагоджувалося. Молоде подружжя щасливе. Але несподівано прийшла біда. Ніна Йосипівна йшла по вулиці, спіткнулася, впала й пошкодила ногу. На все життя вона залишилась кульгавою. У театрі грати вже не могла. Красивий і статний Іван перестав з'являтися на людях з дружиною, мабуть, соромився її фізичної вади. В його житті виникають інші жінки. Він був великий життєлюб, адже в його крові текла ложка гарячої кавказької крові. Але наперекір усьому Кавалерідзе не розлучається з Ніною.

В Харкові жив його молодший брат Володимир — в майбутньому відомий учений — ґрунтознавець. І братів (Володимира в лабораторії, а Івана в майстерні) ошчаслилювала одна досить авторитетна політична діячка міста Харкова. У неї народилася донька Мая. Приїхав батько. Злий, хоча сам допомагав жити половині села: «Що це ви тут?.. Дитина чия?»

Усе йшло до того, що це не Іванова дитина. Так брати самі підраховували. Але батько вирішив так: «Ваню, ти вже був жонатий, а Володя хлопець несерйозний... Запиши Маю, Ваню, на себе. Яка різниця чия вона. Усе одно наша кров! Аби здоровою й щасливою була...» І так Мая стала дочкою — Маєю Іванівною Кавалерідзе.

У 1926 р. Кавалерідзе створює свій знаменитий пам'ятник — гігантську 30-метрову скульптуру Артема в стилі конструктивізму, яку встановили на високій горі в Славяногорську. Ця робота одночасно є пам'ятником безкорисливого служіння мистецтву. Свій гонорар автор майже цілком витратив на зведення монумента і тому одержав із належних йому 5000 всього 92 карбованці.

Після поразки на конкурсі «Могила Тараса Шевченка» у Каневі у 1926 р., де ортодокси відмели його проект, Кавалерідзе вдруге покликала муза кіно. Працювати у кіно Івана Кавалерідзе запросив директор Одеської кінофабрики Павло Федорович Нечеса.

1928 р. Іван Кавалерідзе залишає Ніну Йосипівну у Харкові та їде до Одеси, де плідно працює як сценарист і режисер. Але зв'язки з Харковом на цьому не обірвалися. На ролі героїв своїх фільмів: гайдамак, колії, запорожців, селян Кавалерідзе запрошує своїх друзів, акторів харківського театру «Березиль» — Івана Мар'яненка, Леся Сердюка, Валентину Чистякову і Наталю Ужвій...

Іван Петрович задумав кінотрилогію про боротьбу українського народу за незалежність. Ідеї Шевченка, закладені в його поетичній творчості, зокрема поемі «Гайдамаки», надихнули на створення кінофільму «Злива» (1929). Даліше епічне втілення творчість Шевченка знайшла у фільмах «Коліївщина» (1933) та «Прометей» (1935).

На знімальному майданчику і в коридорах студії жінки впізнавали Івана Петровича по кроках, бо він неначе літав, а звуки кроків були для них як натхнення.

У своєму фільмі «Злива» Кавалерідзе зробив спробу поєднати скульптуру й кінематограф. У режисера матеріал, предмет став суттю, субстанцією. Дош був знятий так, що вже саме слово «дош» ставало на екрані мистецтвом, відкривало суть у нових пластичних формах (наприклад, крупно зняті потоки дощу). Плугар, воли, плуг і погонич знімаються в павільйоні, на майданчику розміром тридцять метрів на двадцять. Землі немає, плуг відриває брили, зроблені з дерева, прикріплені до дерев'яного настилу крамними завісами. «Чому не справжня земля?» — запитували у режисера. «Справжня земля розсипається й падає, як їй заманеться, а не так, як я задумав», — відповідав Кавалерідзе. Йому потрібно було, щоб брили підіймалися великі, підносились грізно і падали, створюючи чергування світла й тіні, потрібний ритм. Майстер шукав не реалістичні брили землі, а образ землі, образ, а не сотні гектарів зораного поля.

Відбулась гучна дискусія з приводу «Зливи», кінодебюту Івана Кавалерідзе. Тоді Валер'ян Підмогильний дозволив собі пожартувати: «Якщо «Людина з кіноапаратом» Дзиги Вертова є занадто кіном, то «Злива» Кавалерідзе зовсім не кіно». Сказано ущипливо, але сьогодні ми спроможні дещо уточнити: «Злива» є кіном.

В цей період у житті Майстра з'являється третя муза — Валентина Ра-вінська, котра відтіснила Ніну, законну дружину на другий план. Валентина була посередньою актрисою, але дуже ефектною жінкою, здатною створити ілюзію радості та натхнення. І на певний період Кавалерідзе отримував радість і натхнення від неї. Проте розстались вони майже анекдотично й несподівано. Про це Кавалерідзе згадував із гумором: «Одного разу вона прийшла до мене на знімальний майданчик і сказала:

— Ванечка, ти знаєш, любий, я зустріла полковника. Він купив мені такі прекрасні тувельки, які ти мені ніколи в житті не купиш! Я від тебе йду!

— Ну і йди!»

І вона пішла... А він залишився наодинці з кінематографом.

На зйомках фільму «Коліївщина» 1933 р. Кавалерідзе зустрів свою четверту музу й останнє, найщасливіше своє кохання. Надія Пилипівна Капельгородська була солісткою народного ансамблю Василя Верховинця, який брав участь у зйомках фільму. Йому було тоді 46 років, а їй — 29. Надія полишила

свого чоловіка і пішла до Івана, не дивлячись, що у нього були дружини, законні й позашлюбні діти. Вона стала і його музою, і його рабинею. Чи міг у неї Ванечка бути голодний, чи неодягнений? Ваня п'єсу чи сценарій пише — вона друкує. Ваня ліпить солдата — ...одягає на себе шинель і позує. Усе це Надія робила із радістю, насолодою, без претензій на власне «я». Хоч мала неабиякі здібності, що передалися від батька, Пилипа Капельгородського, — талановитого письменника, розстріляного у 1939 р. в Полтаві.

У 1934–1941 рр. працює режисером на Київській кіностудії «Українфільм».

Кавалерідзе, основоположник українського історичного фільму, з примхи влади в 1930-ті рр. почав знімати опери. У 1936 р. Михайло Кольцов, згодом знищений системою, пише статтю для «Правди» «Груба схема замість історичної правди», у якій розгромив фільм «Прометей». Режисеру «порекомендували» зробити Сталіну, який вважався цінителем української пісні, щось приємне.

Та Кавалерідзе проявив новаторство і в музичному жанрі. Завдяки йому артисти у кіно заспівали оперними голосами. Так з'явилися шедеври української кінокасики — «Наталка Полтавка» (1936), де виконавиця головної ролі Катерина Осмяловська співала голосом М. Литвінгенко-Вольгемут, у «Запорожці за Дунаєм» (1938) — Лесь Сердюк, який грав Андрія, співав під фонограму Івана Козловського. Це була творча знахідка режисера, нове слово в кінематографі.

Початок Великої Вітчизняної війни застав режисера і його знімальну групу в Карпатах, де вони знімали фільмом «Пісня про Довбуша» (за сценарієм Любомира Дмитерко). До Києва знімальна група (27 чоловік) дісталася пішки.

Повернувшись 20 вересня 1941 р. додому, до своєї Надії, Кавалерідзе одразу ж потрапив у вир інтересів творчої інтелігенції, яка була покинута напризволяще і потерпала від голоду та нестатків в окупованому режимі, але робила все можливе, щоб врятувати національну культуру та її діячів.

Кавалерідзе очолив відділ мистецтв у міській самоуправі. Але через кілька місяців він залишив цю посаду, остерігаючись розстрілу у Бабиному Яру і був змушений торгувати власними творами на базарі заради того, щоб вижити, незмінно, при цьому відмовляючись від офіційних замовлень. Відомий факт: скульптор не захотів ліпити бюст Гітлера... Уже по війні з'ясувалося, що та пропозиція виходила від радянського розвідника.

Але і цього було достатньо, щоб після війни Кавалерідзе звинуватили у співробітництві із загарбниками. Тому довгі роки йому більше забороняли, ніж дозволяли.

У 1944–1948 рр. Кавалерідзе — старший науковий співробітник відділу монументальної скульптури Академії архітектури УРСР, створює скульптури «Григорій Сковорода», «Козак на коні», «Святослав», пам'ятники Дзержинському та Леніну та ін. У 1949–1957 рр. створює портрети І. Павлова, Л. Толстого, М. Горького, Ф. Шаляпіна, скульптури «Кобзар», «А. Бучма в ролі Задорожного» та ін.

У 1957–1962 рр. Кавалерідзе — режисер Київської кіностудії ім. О. Довженка. Паралельно, як скульптор, створює пам'ятник Б. Хмельницькому у Кобеляках, скульптури «М. Кропивницький», «Тарас Шевченко на засланні».

У 1958 р. завершує роботу над фільмом «Григорій Сковорода», а у 1961 р. — «Повія» за романом Панаса Мирного з Людмилою Гурченко в головній ролі. «Пам'ятаю, найперше, що мене приємно вразило на знімальній площадці, — це

уміння Івана Петровича створювати свято творчості для усіх, хто знаходився поруч з ним», — згадував Микола Машенко, якому довелося працювати і з Іваном Кавалерідзе другим режисером на фільмі «Повія». Завжди елегантний, усміхнений, уважний до кожного — незалежно від того, хто і що робить на майданчику. «Це правда, — говорив він, — що все найкраще художник народжує в муках. Але зовсім не обов'язково, щоб мучилися усі, хто знаходяться поруч з ним!»

1962 р. відбулася персональна виставка творів Майстра.

Наступного року Кавалерідзе потрапив у чорну смугу звинувачень — «кубіст» і «абстракціоніст», «не наш». З якого боку не глянь — ворог. Це сталося після сумнозвісного скандалу на виставці у Манежі, де Хрущов у своїй промові розгромив прогресивних художників. Серед них був і Кавалерідзе, якого Микита Сергійович згадав як померлого... Від Кавалерідзе була надіслана генсеку телеграма (написана жіночим почерком), де він визнає право на критику, але нагадує головне: він ще живий! Майстру відповіли на рівні міського чиновника: «Трапилась помилка. Працюйте».

«Так я живий чи ні?» — поцікавився старий майстер. «Живий!» — «Ну, тоді сповістять по радіо, бо люди від мене сахаються на вулиці».

За наказом заповідливих чиновників за одну ніч знищили його пам'ятник Шевченку в Сумах. Сценарії Кавалерідзе перестали включати в плани кіностудій. Деякі друзі забули дорогу до його гостинного дому. Але Кавалерідзе жартував: «Орел і в 100 років орел!» Орлиний дух він зберігав за будь-яких негод.

Використовуючи безцінний досвід сценариста і режисера, Іван Петрович почав писати драми. Але з 12-ти закінчених п'єс в умовах творчих гонінь вдалося поставити тільки чотири.

1966 р. відбулася прем'єра п'єси «Вотанів меч» у Тернопільському музично-драматичному театрі ім. Т. Шевченка, 1967 р. — п'єси «Перекоп» у Харківському театрі ім. Т. Шевченка.

1969 р. Кавалерідзе присвоєно звання народного артиста України.

1970 р. — прем'єра п'єси «Перша борозна» у Сумському і Тернопільському музично-драматичних театрах.

Незламний життєлюб не втрачав снаги. Любив як у молодості. Це була основа його життя. Його краса і сила. І його любили. На 75-му році Кавалерідзе захворів і був на грані життя і смерті. Приїхала з Харкова його законна дружина Ніна Йосипівна, із якою він і Надія Пилипівна були в дружніх стосунках усі роки. «Як же ти будеш далі жити?», — спитала вона Надію. — «Ти ж не розписана з Ванею, і квартира на Івана Петровича записана. Давай, я йому дам розлучення, а ти заміж вийдеш...»

Чоловік лежить хворий, без свідомості, а дружини вирішили переодружитись. Іван Петрович видужав завдяки турботам жінок. Усе, що можна було продати, було пущене на ліки.

Коли Кавалерідзе оговтався, Надія Пилипівна сказала:

— Ванечка, ти можеш нас привітати... Ми з тобою одружені! Коли ти мав, то так багато жінок згадував, що ой-йо-йой! Я ж тобі все життя віддала, любий! Я тобі була і матір'ю, і коханкою, і секретаркою, і натурницею... А ти, Ванечка ?!

— Не вигадуй!

— Тепер, Ванечка, ніяких жінок! Бо я твоя законна дружина.

Після цього Іван Петрович прожив ще 15 років плідного творчого життя. Писав драми. Ліпив. Ставив пам'ятники. Писав мемуари.

Під час святкування 90-річного ювілею Кавалерідзе з трибуни довго розповідали про те, як багато зробив він для мистецтва. Майстер у президії почав дрімати. І раптом після пафосних чоловічих спогадів на сцену виходить Наталя Ужвій і каже: «Ось тут говорили який Іван Петрович скульптор, який Іван Петрович кіно-режисер, який талант!.. А я вам скажу, який Іван Петрович мужчина!»

Кавалерідзе, почувши такі слова, підняв голову, розправив плечі і гордовито оглянув залу. А Наталя Михайлівна продовжувала, який він джентльмен, як уміє цілувати руки, говорити компліменти і красиві слова. Поруч з Іваном Петровичем відчуваєш себе справжньою жінкою. Талант бути мужчиною дається не кожному...

Усі грані таланту Майстра об'єднував один, його найулюбленіший образ — поет, філософ і мандрівник Григорій Сковорода. Він надихнув його на створення п'єси «Григорій і Параскева», фільму і 6-ти пам'ятників. Перший з них був поставлений у 1922 р. на батьківщині філософа в Лохвиці, останній — у 1976 р. у Києві. Цей твір став останньою великою роботою Майстра.

У цих двох ключових у творчій біографії Майстра скульптурах найбільш повно відбився його своєрідний стиль, позначений звертанням до класичного традицій скульптури, які він перейняв у своїх вчителів Федора Балавенського та Огюста Родена. Монументальність скульптур він розумів не як щось велике й вражаюче за розміром. Насамперед у нього — це вираження величності духу, поетичної сили, яким підпорядковано форми скульптури.

Це ж можна сказати й про проект пам'ятника Ярославу Мудрому, що мав бути встановлений свого часу на території Софійського заповідника у Києві й лише кілька років тому знайшов своє місце біля Золотих воріт. Для нього характерна лінійно-ритмічна експресія і монолітність узагальнених об'ємів, що свідчить про творче переосмислення скульптуром традицій української народної різьби. Такою традиційністю позначені й усі фільми Кавалерідзе, в яких він незмінно прагне достовірно відтворити історичну атмосферу доби.

Зокрема, у фільмі «Григорій Сковорода» (1958) впадає в око гранична, немов скульптурна вираженість образів. Протягом дії Сковорода говорить мало, але кожне його слово, кожен жест промовисті й символічні, а драматургія від цього не втрачає емоційності й дієвості. Особливо цікаві сцени, де Сковорода показаний у Петербурзі, при дворі російської імператриці. Режисер вдало відтворює холодну світську атмосферу царських покоїв, де люди здаються бездушними манекенами, серед яких Григорій, хоч і відчуває себе врівноважено й гідно, зовсім чужий і непотрібний. Його душа лине до берегів Дніпра, до Києва. У кожній мізансцені фільму, в кожній масовці Кавалерідзе прагнув створити гранично наповнені образи, задля чого він вдається до лаконічної, промовистої стилістики, яка перегукується зі стилістикою фільмів Довженка. Навіть маленька роль корчмаря, яку дуже характерно зіграв Максим Рильський, не менш промовиста, ніж головні ролі картини.

Помер Іван Кавалерідзе 3 грудня 1978 р. в Києві, похований на Байковому кладовищі.

У 1987 р. світова громадськість відзначила 100-річчя з дня народження Кавалерідзе за календарем ЮНЕСКО. Метою цього святкування в першу чергу був намір повернути спадщину великого майстра народові.

В с. Новопетрівці, де народився Кавалерідзе, було відкрито художньо-меморіальний музей, 1989 р. — галерею його скульптур у Сумському художньому музеї, 1991 р. — музей-майстерню у Києві, на Андріївському узвозі.

У 1997 р., до 110-річчя з дня народження Івана Кавалерідзе, було відновлено найпершу його конкурсну роботу, яку знищували двічі. Спочатку в 1919 р. фігуру княгині роздробили на 17 брил. Інші фігури зашили дошками, а на місце Ольги поставили убоге погруддя Кобзаря. А у 1923 р. пам'ятник зовсім зник... Але історія зайвий раз довела той факт, що справжні цінності не піддаються впливу моди і самодурству політиків. Тепер він відроджений красується, як біломармуровий символ української державності, освіти й духовності. Адже творчі пошуки Кавалерідзе залишили помітний слід у кожній із галузей, які освоював цей Майстер. Кавалерідзе-режисер був багато в чому першопрохідником в українському кіномистецтві. Одним з перших він звернувся до історичних фільмів, йому належать перші радянські кіноопери, він зняв і перший український звуковий художній фільм. Його реалістичне мистецтво завоювало право на довге життя в культурі українського народу, та й у культурі всього світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Безклубенко С.* Українське кіно. Начерк історії. — К., 2001.
2. *Безклубенко С.* Відеологія — К., 2004.
3. *Вертов Д.* Статті, днівники, замысли. — М., 1966.
4. *Гинзбург С.* Кинематография дореволюционной России. — М., 1961.
5. *Госейко Л.* Історія українського кінематографа. 1896–1995. — К.: КІНО-КОЛО, 2005.
6. *Довженко О.* Твори. — К., 1985.
7. Енциклопедія українознавства: В 10 томах / Головний редактор Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк, 1954–1989.
8. *Зінич С. Г., Капельгородська Н. М.* І. Кавалерідзе. — К., 1971.
9. История советского кино. — М., 1973.
10. Кино: Энциклопедический словарь. — М., 1987.
11. *Корнієнко І.* Півстоліття українського радянського кіно. Сторінки історії. — К., 1970.
12. *Кордюм А.* З архіву кінопам'яті // Крізь кінооб'єктив часу. Спогади ветеранів українського кіно. — К., 1970.
13. *Медведев Т., Донец Л. И.* Кавалеридзе, в кн.: 20 реж. Биографий. — М., 1971.
14. *Миславский В.* Кино в Украине 1896–1921. /фильмы, факты, имена/ — К., 2001.
15. Мистецтво України: Біографічний довідник / За редакцією А. В. Кудрицького. — К., 1997.